

BIBLIOTECA CERCULUI DE STUDII
AL „SFATULUI NEGUSTORESC“ CENTRAL

No.1

AUTONOMIA COMERȚULUI

DE

N. IORGA

Conferința ținută în ziua de 29 Ianuarie 1928

— OO —

BUCUREȘTI
„TIPARUL ROMÂNESC“

1928

Cereți la toate librăriile:

“Scrisori de Negustori”

cu o prefață

de N. IORGA

Prețul 40 Lei

EXEMPLARUL 40 LEI

BIBLIOTECA CERCULUI DE STUDII
AL „SFATULUI NEGUSTORESC“ CENTRAL

No.1

AUTONOMIA COMERȚULUI

DE

N. IORGA

Conferință ținută în ziua de 29 Ianuarie 1928

BUCUREȘTI
„TIPARUL ROMÂNESC“

1928

AUTONOMIA COMERȚULUI

Iubiții mei domni,

Nu vă pot mulțumi în de ajuns pentru onoarea pe care mi-ați făcut-o, adresându-vă la mine, ca să deschid aceste conferințe și pentru atât de prietenoasa primire pe care mi-o faceți astăzi. Și cred că aceasta se îndreaptă în primul rând către istoricul care de mulți ani de zile cercetează istoria comerțului românesc, care a strâns acte privitoare la trecutul întreprinderilor comerciale românești, care a cuprins, în volumul pe care îl am în mână, scrisori de-ale negustorilor și care a încercat cu oarecare îndrăzneală și puțin înainte de timp și o sinteză a istoriei comerțului românesc.

Nu-mi ascund de loc însă că, trecând câțeva vreme și adăugându-se documente noi, istoria comerțului se va putea scrie cu mult mai bine de cum am încercat eu în cele două volume.

Și, pentru că este vorba de aceasta, cred că ar fi bine să strângem de pe acum cât mai multe date pentru istoricul viitor al comerțului, mai ales dela Regulamentul Organic încoace. Căci, dacă mi-a fost relativ ușor să scriu despre istoria vechiului comerț, pentru că datele erau adunate în rapoarte de consuli, etc., dela Regulamentul Organic în-

coace, sarcina mea este mai grea, căci nu avem materialul. Avem desigur, scrisori de negustori păstrate în arhivele lor și care pot da știri ce nu sunt nici în legi, nici în acte oficiale. De aceea, fiind-că sunt atât de mulți negustori aici, nu pot spune ce lucru bun ar face, dacă fiecare în întreprinderea lui, în loc să păstreze numai actele care servesc la contabilitate și pentru procese, ar păstra și ceia ce formează viața intimă a comerțului. Altfel se va ajunge și aici la acelaș rezultat ca în istoria politică : noi scriem foarte prost istoria politică a Românilor pentru că n'avem decât acte oficiale, făcute după acelaș tipar, și din care ne lipsește viața vie.

Acestea pentru a încheia introducerea pe care o datoram prieteniei ce mi-ați arătat.

Vin acum la însuși obiectul conferinței pe care v'am făgăduit-o, și să-mi dați voie să încep cu două definițiuni : Comerțul românesc, în momentul de față, oricare ar fi valoarea lui și a oamenilor de ispravă cari pot fi amestecați în el, este numai o serie de întreprinderi individuale, necoordonate și împiedicate de Stat. Formula aceasta o cred cu desăvârșire exactă. Nu cred să fie între dv. unul care să se îndoiască de adevărul ei. O serie de întreprinderi individuale : fiecare face după capul lui, nefiind cine să-l sfătuiască, în afară de interesele politice, care foarte adesea sfătuesc rău ; iar Statul este acolo, nu ca să ajute această coordonare, ci ca să o împiedice.

În ceia ce privește Statul modern, nu este nici un fel de îndoială că el nu se sprijină pe vitalitățile naționale. Și un Stat nu se poate face din fire de nisip, ci din organisme legate împreună. Puterea Statului nu vine din ideea de Stat, ci din puterea societăței, care se poate manifesta numai prin

oameni legați împreună în solidarități materiale și o viață morală în fiecare din aceste solidarități.

Eu nu merg până la ideea Statului corporativ, al d-lui Mussolini — cred că în realizarea ideii d-lui Mussolini s'a înlăturat o confuziune. D. Mussolini avea un plan de Stat perfect logic, numai că planul a ajuns în legătură cu realitatea și, fiindcă d. sa este un mare om de Stat, a ținut seamă de realități și n'a pregetat să se pue în conflict cu propria-i teorie. Dar d. Mussolini zicea: „Prin Stat voi învia societatea italiană“. Eu zic însă : Prin spiritul său a înviat societatea italiană și, înviind Societatea italiană, prin aceasta a înviat Statul, care altfel este numai o formulă seacă și o jucărie pentru grupul de oameni interesați, cari-și trec de la unul la altul puterea, pentru folosul fiecăruia.

Dați-mi voie acum să pun întrebarea aceasta, dacă este necesară întâiu, dacă este posibilă apoi, o oarecare autonomie a comerțului, care să nu strice cât de puțin Statului, ci să-l întărească, dacă este posibil — și aceasta nu pe baza unor idei abstracte, cu care dovedești orice (căci se cere numai ca omul să fie puținel isteț și se cer câteva formule pe care să le legi în silogism).

Întâiu : comerțul a fost el odinioară cum este acum, neocrotit, supus tuturor vânturilor din afară și tuturor încurcăturilor din năuntru, constituind de multe ori o serie de aventuri — de fapt așa este, oamenii sunt cinstiți, însă condițiunile sunt așa încât orice întreprindere este o aventură, un risc, — sau a fost o vreme când comerțul nu pleca dela inițiativa de Stat, ci Statul pleca dela o creștere a inițiativelor economice ?

La noi nu a fost cândva mai bine decât acum, când comerțul nostru este împiedecat de acțiunea Sta-

tului interesat în comerț ? Nu erau oamenii de atunci mai tari uneori în rostul lor de cât Vodă ? Asculta comerțul de Domn sau Domnul de necesitățile social-economice, cuprinse în comerțul românesc de odinioară ?

Pentru aceasta să-mi dați voie să fixeze perioade — pentru unele din perioade aceasta se vede din textele înseși ale documentelor, adică din graiul oamenilor de pe vremea aceia. Cetindu-le, veți fi mirați de câtă libertate, de câtă mândrie, erau în-suflețiți acești oameni cari știau ce fac și aveau voie să facă aceia ce știau că trebuie făcut

Voiu fixa prima perioadă, extrem de interesantă, de care nu ne aducem aminte de loc, — până prin secolul al XVII-lea.

Orașele noastre vechi au fost apucate ele de Domnie, fiind mai vechi decât dânsa. În alte țări întâi se alcătuieste Statul și acesta sprijină orașele: de exemplu Statul Unguresc, creat de o bandă de cuceritori, a avut nevoie de orașe și atunci, în Ungaria de sus ca și în Ardeal, au chemat negustori de aiurea, Sași, alți Germani, și i-a așezat dela Brașov, Sibiiu, Bistrița până la Pöjón-Presburg și până la cele mai depărtate orașe din Burgenland. Toate orașele acestea sunt făcute de regi. Intreg comerțul din părțile acestea putea fi recunoscător regalității care l-a creat.

Alt caz : regii poloni au cucerit Galiția; aci nu erau orașe de comerț, și pe la 1300 și ceva, ei au chemat negustor istrăini, germani și armeni, și cu ei au făcut Cracovia, numită de români Cracău. Lembergul, căruia ai noștri îi ziceau Liov. Aceste orașe s'au făcut cu voia regelui, și pe bază de privilegiu scris și pecetluit.

La noi nu era așa, în ceiace privește Moldova, cât și Muntenia. Câmpulungul din Muscel este mai vechiu decât Domnia Țării Românești.

A fost întemeiată acolo o biserică : cea catolică de astăzi înlocuește biserica cea mai veche care era Cloașterul, acum numai o ruină. Și foarte curios că turnul dela intrare are pe Sf. Nicolae reprezentat catolic, cu mitra de episcop deosebită de cea de la noi, iar inscripția este în litere slavone. Sintesa aceasta interesantă se întrupează în acest Sf. Nicolae, patronul jupânilor din Câmpulung, înfățișat catolic, dar cu inscripția în slavonște.

Iar, în Moldova, Siretiul, Suceava, Baia, cele trei orașe mai vechi sunt înaintea Domniei, care a venit asupra lor, s'a folosit de ele, ca și dincolo Domnia munteană, când a plecat dela Argeș spre Câmpulung și s'a introdus în viața orașelor, reprezentând o civilizație mai înaltă.

Veți zice : „Acești negustori, în evul mediu al nostru, erau toți străini“.

De ce ? În general, comerț național este acela care aduce un folos națiunii, iar comerț nenațional este acela care-i aduce pagube.

Precum și capital național este acela din care rămâne ceva, iar capital nenațional este acela care duce de la noi ceva. Așa se prezintă lucrurile.

Orașele acestea de colonizare erau de o perfectă rânduială. Am învățat disciplină de la ele. Era o civilizație veche, și aveau legea lor foarte interesantă, care funcționa și în alte societăți, apusene, de o civilizație economică mult superioară celei a noastre. Acești oameni, reprezentând comerțul românesc, se judecau dela sine, după dreptul lor, fără nici-o putință măcar de a face apel la Vodă.

Gândiți-vă: în timpul nostru — și vorbesc la o instituție care a încercat și mai înainte neajunsurile de care suferă societatea noastră, dar să lăsăm

la o parte această inițiativă laudabilă a Sfatului Negustoresc, — gândiți-vă ce însemnează un proces de comerț, oricare ar fi. Inseamnă de cele mai multe ori o prostie a negustorului, care nu consimte dela început să suporte paguba, căci tot o suportă la sfârșit. Se târăgănează atât de mult, încât îmi aduc chiar aminte de o întâmplare a mea. Am o întreprindere de tipografie, nerentabilă pentru foarte multe motive dintre care unul e că eu tipăresc îngrijit și bine pe un preț pe care, în legăturile cu Statul, acesta l-a fixat după concurența acelor cari tipăresc neîngrijit și prost. Rezultatul favorabil e tot pagubă.

Astfel, când tipăresc pentru el, fiecare carte este o pagubă pentru mine, cum de altfel, de câte ori intervine Statul cu formulele lui, duce pe cineva la pagubă. Am avut un proces pentru o sumă importantă. Chiar unul din magistrații cari trebuiau să judece m'a sfătuit să nu fac proces, deși am toată dreptatea, fiindcă la urma urmei va trebui, poate să plătesc și cheltueli de judecată.

Iar omul care a mărturisit că are să-mi plătească și care s'a rugat de mine să admit o plată mai mică, pentru că momentan nu poate plăti mai mult, a primit vizita unui avocat, din alt partid de cât al meu, care i-a spus: „Eu iau afacerea asupra mea, și nu vei plăti niciodată“. Și mi-a spus că nu plătește, fiindcă a găsit mijlocul de a nu plăti.

...Și oameni de aceștia sunt cu miile, cari împiedică dreptatea de a-și găsi drumul ei.

Odinioară era altfel și, în această privință, să-mi dați voie să vă înfățișez judecățile negustorilor de pe la 1400. Veți rămânea uimiți când veți vedea cu câtă libertate vorbeau oamenii aceștia. Iată cum scriu aceștia din Baia către Bistrițeni, vecinii lor

de sub coroana Ungariei, ca organisme autonome, o adunare a negustorilor către cealaltă.

Orășenii din Baia

„Multă sănătate, prea-puternici domni și vecini ai noștri. Scrisorile ce ni-ați scris le-am înțeles despre partea lui Iacov, fiul lui Șimon Henrich, că nu e destoinic de meșteșug, pentru ticăloșiile ce a făcut între noi și în orașul nostru. Noi spunem cu gând curat că el s'a purtat bine la noi, că nimeni dintre ai noștri și din tot orașul nu știe spune nimic de rău, nici zice de dânsul că ar fi făcut ceva ce nu se cade, așa încât să fie răspins de la meșteșug. Atâta numai că a rămas cu niște datorii la domnul său Andrei Obel, dar le-a plătit pe toate, și de aceia nu trebuie oprit de la meșteșug. Aceasta o vom mărturisi oriunde ni va cere. Înțelepți domni și ai noștri vecini, alta nu știm de dânsul decât că e om drept și că a făcut ce se cuvine unei slugi cinstite. Înțelepți domni ai noștri vecini, să credeți că nu e altfel. Iși fac păcat dacă vorbesc ceva rău de dânsul. Și toți măcelarii au fost de față cu porunca voastră și am trimes să li se scrie cărțile. Rămâneți cu sănătate. In Baia, 30 Maiu, anul Domnului 1510.

„Șoltuzul¹⁾ și tot Statul²⁾ cinstitului oraș Baia, vecinii dumneavoastră, întru toate cu credință.

„Măriei Sale birăului și întreg Sfatului Bistriței, ai noștri vecini și prielnici, cu prietenie am scris“.

(Hurmuzaki, XV, p. 203, no. CCCLXVI; textul german).

1) Advocatus.

2) Consulatus.

În timpul nostru, când se deschide un proces între două persoane, avocatul îl consideră supt specie de drept, fără să se gândească la persoanele amestecate. Ei nu cunosc aceste persoane și normele de drept nu li dau voie să țină seamă de persoane. Dar dvs. știți mai bine decât mine că, în comerț, interesant e și cazul, dar este mult mai interesantă persoana. Se poate întâmpla ca un om de nimic să aibă juridic toată dreptatea, și cu toate acestea omul de nimic nu trebuie lăsat să omoare o întreprindere care folosește unui oraș întreg și un negustor care reprezintă o tradiție de mai multe generațiuni.

Legea este făcută după un număr oare care de experiențe. Ea este făcută într'un moment, dar societatea se schimbă. Principiile dreptului roman se mai potrivesc ele astăzi cu condițiunile societății noastre ?

Doar cunoașteți sforțările făcute de numai două națiuni, Germanii și Italienii, ca să potrivească vechile principii de drept cu situația actuală. Până ce această concepție se va desăvârși și generalisa, trăim cu codul de comerț de pe vremea lui Napoleon I-ul. Dar are a face lumea dela 1928 cu acea dela 1800 ?

În America, socotiți că procesele se aduc înaintea instanțelor și se judecă după normele acestor instanțe ? Se caută pentru orice fel de împrejurare mijlocul cel mai potrivit, și de aceia această societate este un loc de câștig onest, pe când la noi comerțul este, mai mult decât odată, un mijloc de ruină pentru cei mai buni dintre oameni.

Am avut deci și noi orașele acestea de creațiune proprie, care, o bucată de vreme, alături de Domnie, și-au păstrat întreaga lor inițiativă. Au dăinuit astfel de pe la 1400 până pe la 1600.

Atâta vreme cât s'a păstrat vechea noastră tradiție, sistemul acesta a rămas neatins, Domnia stând de o parte, în rolul ei, în singurul rol al Statului.

Statul are două datorii, pe care în forma lui modernă n ule recunoaște totdeauna: o datorie e aceea de a păstra perfecta rânduială în țară și de a împiedeca acele jafuri în banul public, acea risipă a bogăției naționale, care se întâlnesc astăzi în fiecare moment.

El este înaintea de toate străjerul bunei rândueli și al onestității publice. Căci, dacă ei nu este aceasta, îl întreb pentru ce este?

Statul împiedecă de a se fura la mine și Statul îngăduie să se fure la dânsul cu banul meu?

Al doilea, Statul nu are marfă; ea este pe seama negustorului. Dar Statul are bani, și aceia sunt pe seama lui. Statornicirea banului este a doua datorie a Statului.

Dacă el nu-mi poate da statornicia banului, îl întreb : cu ce drept ține în mâinile lui acea valoare a țării pe care nu o știe orânduie ?

Cu orașe libere, cu Statul bun păzitor, cu Statul garant de monedă, viața noastră economică de odinioară a mers bine. A mers bine cu vechile orașe germane și săsești, căci cele din Moldova sunt germane, Suceava, Siretiul, Baia iar săsești, acelea din Muntenia. Și adaug în paranteză că nu pot să recomand în deajuns, când se va ajunge la o adevărată acțiune solidară a comerțului românesc, să luăm lecții, în ce privește solidaritatea, controlul, onestitatea, dela vechii noștri asociați, și aici : Sașii. Imi spunea cineva din capul unei administrații : „Am descoperit hoții de milioane. Este rău că trebuie să iau tocmai din rândul acelor cari au furat ca să urmărească lucrul pe care l-au făcut ei înainte”.

L-am sfătuit să recurgă la două mijloace: să întrebuințeze două feluri de oameni, pe Sași și, al doilea, câțiva dintre acei glorioși ofițeri ai armatei noastre, cari în acest moment, cu o pensie de nimic, sunt muritori de foame îngenunchiind la toate pragurile. Pentru că, deocamdată din nenorocire, sunt redus să sfătuiască numai pe alții, fără să am puțința de a ținea hotărât în mâni cinstea și buna orânduială a acestei țări.

Dovadă că așezămintele de odinioară erau foarte bune, e folosul lor și voiu aduce un fapt de mare importanță, o viață de negustor. Și ar fi de făcut o carte în care să se înfățișeze biografiile de mari negustori: ar fi un bun nîndemn pentru ceilalți să se arate de unde au pornit, care a fost activitatea lor când erau tineri, săraci, cum au ajuns bogați și puternici, putând da la rîndul lor exemplul de dezvoltare altora mai tineri.

Noi am avut foarte mari negustori ieșiți din această orânduială. Acela pe care-l cunoaștem mai bine e Ursachi, care a intrat în concurență cu Duca Vodă, Domn, dar și el mare negustor.

Când vă duceți la Lemberg, la Liov, vedeți în mijlocul orașului o minunată biserică, dăruită de Statul polon. Bisericii românești din Bucovina, și nu știu ce a făcut ea cu acest dar, dar la un moment dat voia să o cedeze Rutenilor, cari sunt adversarii noștri și cari sunt cei mai urâți Polonilor în Polonia.

Această biserică este ridicată cu banii negustorilor români, mai ales a doi negustori : Balaban și Ursachi, al treilea mare negustor al vremii fiind, cum am spus, Duca Vodă el însuși, care a și început ca negustor.

Pe atunci vitele noastre mergeau până în Anglia, pe la Danzig. Stejarii din codrii noștri erau

întrebuințați pentru argăsit, prin cenușaș lor, care purta numele de potaș, și care se vindea peste tot.

Iată exemplul de ce puteau face pe vremea aceea negustorii sprijiniți de stat, care nu făcea el comerț, dar, când un negustor era Domn, nu-l opria de a-l continua pe seama lui.

Astfel pe același timp, ni-a fost dată o parte din Ucraina, supt Duca Vodă, pe pecete domnească scriindu-se „Domn al Moldovei și Hatman al Ucrainei“. La Nimirov se văd încă urmele stăpânirii acesteia românești, ruinele chiar ale casei lui Duca; el governa acolo cu un Grec romanizat, care dădea documente în românește, din care am găsit și tipărit unul. Și, pe când era acolo, înainte de stăpânirea aceasta, un ținut de stepă sălbatecă, agricultura, creșterea vitelor au fost introduse în câțiva ani de Duca Vodă. Se poate spune că începutul prosperității Ucrainei a fost făcut de acest mare negustor român care a fost și Domnul Moldovei pe la 1681. Ați auzit de încercarea făcută de niște întreprinzători germani, Falzvein, în stepa rusească; ei au creat și spețe noi de vite prin încrucișări, întemeind o gospodărie imensă până ce au pierdut tot, în timpul revoluției, naufragiind ei înșiși pe coasta Mării Negre. Ei bine, ce-au făcut aceștia acum câțiva ani, acelaș lucru l-a făcut odinioară Duca Vodă.

Astfel de lucruri iese din libertatea întreprinderii, căreia Statul îi garantează doar aceste două lucruri, buna rânduială, pe de o parte, și, pe de altă parte, siguranța monedei.

Eu cred și acum că, în materie de comerț, oricine nu se duce la instanțele de judecată ale Statului, face bine, și aceasta este un folos pentru toată lumea. A se înțelege între oameni este mult mai bine și, dacă s'ar mai cere încă ceva, ar fi să

se îngreădească o anumită libertate anarhică prin care se permite oricărui vagabond — în Austria de odinioară nu se permitea — să vină fără nici un trecut, fără mijloace reale, să concureze și să distrugă în câțiva ani, prin artificii de prețuri, comerțul băstinaș.

Austriacii se știau apăra. Cunosco un caz la Cernăuți extrem de interesant. Au vrut să facă ai noștri o librărie ; cum tradițiile rămăseseră austriace, li s'a spus că nu e nevoie de încă o librărie, orice ar zice sfânta libertate de întreprinderi. Și aveau dreptate, căci, dacă sfânta libertate a dăunat ceiace era mai muncitor și mai onest, mă despart bucuros de această sfântă libertate a dăuna ceiace era mai muncitor și mai respectabile decât orice teorie abstractă. Și atunci, ca să se strecoare librăria noastră, a trebuit să facă ce au făcut Germanii în timpul ocupației la București : o librărie de lagăr, o librărie pentru armată. Firește că sub forma aceasta librăria pentru armată a putut să vândă ce a vrut, dar a trebuit să recurgă la acest mijloc pentru a nu fi împiedicată această intrusiune.

Vechea perioadă a comerțului nostru trebuie să o împărțim în două faze.

Prima fază e a comerțului grupat în cetăți de origine străină. A doua aceia în care s'au putut dezvolta întreprinderi de proporția măreață a întreprinderilor lui Ursachi și Duca Vodă.

Dela faza grupată se ajunsese la faza individuală.

Dar a venit apoi o a treia fază, în care toată viața noastră economică a fost complect transformată. Aceasta s'a petrecut după 1780, în Domnia Fanarioșilor. Fanarioșii, veți spune, au venit cu

gândul să sugă societatea românească. Sunteți greșiți. Familii fanariote ca Racovițeștii, Callimachii erau românești. Unii erau însurați cu Românce. și mulți dintre dâșii erau fii de Românce.

După multe domnii ei isprăviau adesea în sărăcie, cum s'a întâmplat, după unsprezece stăpâniri, cu Constantin Mavrocordat, care a trebuit să vîndă admirabila bibliotecă a familiei sale ca să nu ajungă muritor de foame, acea bibliotecă, adunată de tatăl său, pe care nu voise s'o vînză Impăratului, regelui Franciei și Papei.

Fanarioții au avut de sigur intenții bune, dar, o intenție se judecă nu prin ea însăși nici chiar dacă primele începuturi ale ei sunt frumoase, ci prin realizarea lor practică. Și să-mi dați voie să fac o declarație în ce privește raportul dintre instituții și societatea pe care ele înțeleg a o servi.

Nu e o declarație de natură politică, ci privește baza însăși a felului cum înțeleg eu pentru mine și oricare altul mai vrea, — și aș dori, dacă s'ar putea, pentru toată lumea — felul de a lega ideile de viața unei societăți.

Poate fi cineva oricât de deștept, dar să nu aștepte ca la sistemul său să vie societatea ; e mai bun omul smerit, prost chiar, dar cu ochii deschiși asupra societății, care ea învață pe oricine și nimeni nu poate transforma societatea contra principiilor ei de viață. Toți aceia care vin cu planuri mărețe, cu un decalog, chiar de l-ar fi binecuvântat toți patriarhii din lume, aceia nenorocesc o societate. Chiar dacă știu ceva, tot au să mă învețe și mai mult nevoile și suferințele tuturor și oricine guvernează o țară trebuie să înceapă prin a vedea ce este în ea însăși pentru a putea îndeplini ceiace-i arată nevoile societății.

Cînd au venit Fanarioții, ei aveau înaintea lor o

fară în care obiceiurile vechi trăiau încă. Ei au vrut să puie în loc instituții pentru care ei erau măcar responsabili personal.

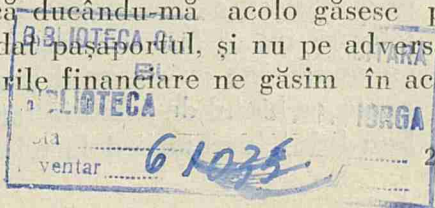
E ceva această responsabilitate ! D-voastră știți din experiență care este răul cel mai mare al regimurilor din timpurile noastre. Odinioară, Vodă era răspunzător. Făcea bine, — lauda lui Vodă, — făcea rău, — putea să cadă și capul lui. Vodă plătia cu capul, ziceau Turcii, pentru că nu s'a îngrijit bine de raialele împăratului. Dar care este răspunderea în zilele noastre ?

Președintele de Consiliu nu se amestecă în departamentele d-lor miniștri, fiecare domn ministru are în urma lui un număr oarecare de aderenți personali, de deputați și senatori, cari îi aparțin are o listă întreagă de banchetele care i s'au dat, de binefacerile pe care le-au adus națiunii, așa încât președintele Consiliului se gândește cum ar face să nu supere pe fiecare din domnii aceștia, cari de multe ori au venit împotriva voinței sale și rămn împotriva voinței lui. Președintele Consiliului nu este responsabil fiind-că responsabilitatea cade asupra miniștrilor..

Dar miniștrii înșiși vin la departamente în care n'au nici o experiență, ca preotul care a ajuns într'un moment de mare mirare a tuturor, mare maestru al sănătății publice, — eu n'am nicio competență să-l judec, dar desigur că n'a fost pregătit decât pentru însănătoșirea sufletului omenesc, ceiace nu intră în cadrul atribuțiilor sale ministeriale. Dar responsabilitatea nu e nici a ministrului, fiindcă ministrul nu este un specialist. A cui este atunci? A aparatului funcționăresc dela minister? Dacă funcționarii superiori sunt aceia cari privilegiază, ei nu sunt acei cari lucrează, și de multe ori hotărârile pleacă dela cine știe ce mititel.

Așa încât, atunci când vrei să tragi la răspundere pe vinovat, este la fund unul atât de mititel, încât nu-l găsești, și, dacă-l găsești, n'ai pe cine pedepsi. Nu putem trage la răspundere pe ceialți, fiindcă Suveranul constituțional lucrează prin președintele de Consiliu, președintele de Consiliu trebuie să îngăduie libertate absolută miniștrilor de resort, cari sunt de resort numai în ceia ce privește numele, ei răzimându-se pe biurocrație, iar biurocrația se știe ce este. Aer, vânt, de-asupra și, dedesupt, cine știe ce! Așa se conduce țara. Și în străinătate, unde n'am făcut nici un fel de propagandă oficială, dar am vorbit cu o mulțime de oameni cari nu știau ce să facă din aurul lor, cari ni l-ar da bucuros, ei obiectau: dacă am ști că cel puțin doi ani nu se va schimba nimic din cele pentru care am dat banul nostru! Dar pentru aceasta ar fi trebuit să-și asigure concursul tuturor funcționarilor din toate ministerele.

Ce cereau ei îl ceream și eu, în alt domeniu, unui ziarist grec care acum doi ani mă întreba de ce nu vin la Atena să țin conferințe. „De ce? Pentru că vreau să fiu sigur că acela care mi-a dat pașaportul în București, tot acela mă va primi și la Atena, ca unul care n'aș vrea s'o pătesc cu acela care -ar fi răsturnat pe lănsul“. Era vremea lui Pangalos și ziaristul mi-a spus: „Să cadă Pangalos? Imposibil; garantez“ — Câți ani?—Câți vrei d-ta“. Și acest interview l-am văzut tipărit cu trei zile înaintea momentului când Pangalos a căzut. Și repet din nou: vreau să văd Atena, însă să mi se dea asigurarea că ducându-mă acolo găsesc pe acela care mi-a dat pașaportul, și nu pe adversarul lui. Cu afacerile financiare ne găsim în aceleași condițiuni.

Deci pe vremea Fanarioșilor era responsabilitatea Domnului.

Domnul venia cu sistemul lui. Vă dau un caz. La trecut prin minte lui Grigore Alexandru Ghica să nu importăm postav, și ideia a fost prinsă și de Domnul dela București, Alexandru Ipsilanti; să nu importăm postav, să-l facem în țară. S'au fundat două fabrici, fără să treacă prin nici un birou : fabrica dela Chiperești în Moldova și cea dela Afumați în Muntenia.

Fabricile acestea au funcționat o mulțime de vreme, și Vodă Ghica s'a înfățișat în Divan îmbrăcat în postav de Chiperești, ceilalți boieri fiind îmbrăcați în postavuri scumpe. Era o lecție, și a fost înțeleasă. Da, atunci se dădea de sus exemplul simplității și al buneii măsurii, ceilalți, cari erau mai jos, luau lecția de simplitate. A doua zi, boierii toți au venit la Divan îmbrăcați în postav de Chiperești.

O serie întregă de măsuri au venit apoi, neconținut, dela Stat, pentru a ocroti industria pe care o întemeiasă. Nu se întâmpla cel mai mic lucru la fabrică fără ca Ghica și Ipsilanti să nu aibă cunoștință de dânsul și să nu reglementeze din nou.

Statul se găsia față de opera lui în situația bunului grădinar, care, dacă a pus un pom în calea tuturor, îl apără și de dobitoace stricătoare și de omul cu carul, care având nevoie de o vârguță, își închipuie că cea mai nemerită ar fi tocmai în pomul plantat acolo. De-ar ști acest lucru și Primăria Bucureștilor, nu s'ar găsi colecția grozavă de copaci schilozi, cari ni împodobesc străzile. Bine înțeles să nu se facă rapoarte asupra lor, căci comuna rămâne cu raportul și copacul cu ramurile rupte, ca bietul de pom din fața casei mele pe care l-au frânt lucrătorii dela telegraf, și va rămânea

aşa din an în an fiindcă nu există responsabilitate personală a nimănui..

Domnii din secolul al XVIII-lea, luând această responsabilitate personală, au introdus schimbări esențiale, sprijiniți pe două exemple din străinătate.

Ei veniau dela Constantinopol, cu obiceiuri luate dela Turci.

D-voastră veți zice că obiceiurile turcești erau cu totul barbare.

Cu desăvârșire fals. S'a întemeiat acum o știință a „turcologiei“ — sunt 500 de cronici turcești necetite încă și în care se va vedea orânduiala fără de care n'ar fi putut lupta această împărăție secole întregi cu toată creștinătatea — pentru a înlătura astfel de prejudecăți.

Turcii erau moștenitorii Bizantinilor, cari, la rândul lor, erau moștenitorii Romanilor. În viața aceasta turcească e ceva din organizarea romană. Și la Romani, breslele din industrie și comerț erau foarte solid întemeiate. Viața creștină din Imperiul turcesc, care n'a fost nici odată înăbușită, s'a ținut înainte de toate prin organizația aceasta de bresle. Bisericile breslelor, școlile breslelor, ajutorul săracilor din bresle, spitalul breslelor: toate au existat în lumea aceasta de inițiativă a comerțului. S'a venit deci cu forma aceasta de Stat, hotărâtă, și pentru industrie și pentru comerț. Dar Domnii aceștia fanarioți, cari fuseseră dragomanii talmacii Împărăției turcești, intraseră la Constantinopol în legătură cu creștini din Apus.

Era vremea aceia când reformatorii credeau că pot face orice. Era părerea că Statul ca și societatea sunt ca niște ceasornice, cu un mecanism pe care, dacă îl cunoști, îl poți repara. Ai nevoie să meargă înainte, n'ai decât să miști acul în cutare

direcție; vrei să mergă în urmă, îl miști în alt sens. Să te ferești doar să-l scapi jos, și va merge bine.

Dar viața unei societăți nu este azi cum va fi mâine și ceea ce este aici nu se asemănă ce ceia ce este aiurea. Și de aceia omul politic la guvern trebuie să fie veșnic treaz, în totdeauna gata să încalce pentru a merge la luptă; să-l trezești în miezul nopții pentru a-i pune o problemă la care nu s'a gândit niciodată, imediat să afle soluția care poate să fie mântuitoare.

Pe vremea aceia se credea altfel; se credea d. ex. că aceia ce era bun pentru vremea Romanilor este și pentru 1780, aceia ce e bun pentru Franța e bun și pentru Rusia și chiar Turcia.

Și Fanarioșii au venit cu moștenirea aceasta romană de disciplină de Stat aplicată oricărui domeniu, și cu această concepție franceză că Statul este o mașină, la care poate să umble oricine ajungând la un rezultat bun. Și i-a băgat pe toți în cămașa de forță.

Domnul întreba deci : Ai hârtia mea ? Ți-am dat normele după care te vei conduce? Ți-am însemnat calitatea producției și prețul cu care o vei vinde? Ți-am numit eu pentru fiecare breaslă starosetele pe care-l vreau?

Acestea au fost schimbările mari pe care le-au adus Fanarioșii.

De sigur că inițiativa s'a dus. Și Statul putea să știe multe lucruri, dar în chestiunea aceasta a prețurilor sau a producției se putea înșela adesea.

Vlaga bietului nostru comerț a fost distrusă astfel, de pe la 1780. Dar era un avantajiu față de Statul de acuma, care nu dă nici supraveghere, nici garanții. Statul fanariot își lua libertatea d-tale; în locul libertății însă își aducea suprave-

gherea lui. Aceștia erau niște gospodari mari, și ar fi bine să se aducă înaintea publicului regulamentele municipale din București și Iași, pe vremea Fanarioților: s'ar face roșii ca postavul cel mai roșu ori creasta celui mai îndrăzneț cocoș obrazii edililor noștri din vremea de azi.

Pentru cel mai mic lucru Domnul stătea acolo, nu trecea ziua ca să nu apară vre-o hotărîre de la el, iar consilierii nu erau numai răspunzători teoretic, ci Vodă-i și bătea la falangă când îi găsia vinovați. În felul acesta se ținea socoteală bună.

Rău făceau că stricau inițiativa unei societăți, dar, când ai luat unei societăți ceva, trebuie să fii gata a-i da, în măsura puterilor d-tale, altceva în locul lucrului pe care i l-ai luat.

Nenorocirea astăzi este aceasta, că Statul ia asupra lui lucruri pe care nu le pricepe și-și rezervă hotărîri pe care nu le poate lua.

Aparatul acesta administrativ e făcut pentru o societate cum este societatea franceză, complet mecanizată. Dacă urmărește cineva viața unui Francez în viața comercială, îi admiră ordinea; fie care știe ce face de aici până colo: cum e într-o fabrică modernă unde resortul se mișcă precis de la dreapta la stânga, așa este societatea franceză. Ea se ține prin acest spirit de mecanism onest. Aplicați sistemul acesta, dacă voiți, și la noi. Ce rezultate!

Așa că, în acest domeniu, nu-i putem imita pe Francezi. Iar sistemul administrativ este sistemul napoleonian, al unui om de geniu, care poate să fie peste tot unde este lipsă, în fiecare moment, cu ochii aceia doi cari erau cât o sută și cu mâinile acelea de uriaș dând pildă în toate părțile, dregând ceiace ar fi stricat unul sau altul. El nu e

pentru oameni de pâslă, ci pentru un suflet și o energie extraordinare.

Dela sistemul fanariot s'a trecut însă și la un alt sistem, și mai rău. Suveranul nostru în momentul de față este doar **hârtia**, hârtia scrisă, numerotată, pecetluită. Toate depind de hârtie.

Până nu s'a scris un lucru pe hârtie, până atunci nu există, iar ceea-ce e scris, există. Există dosarul, există realitatea..

Zicea un mare filosof: „Cuget, prin urmare sunt“, „Cogito ergo sum“; în timpul nostru se crede: „Scriu, prin urmare sunt“. Ai lucrat conform cu toate normele dosarului; ți-ai făcut datarea; nimeni nu-ți mai cere nimic. Sistemul acesta a fost introdus de Regulamentul Organic pe la 1830. De atunci ne-am înfundat cu toții în munții aceștia de hârtii. Ocupația și războiul au făcut și un lucru bun, curățind puținel omenirea de hârtia aceasta care nici pentru istoric nu are nici-o valoare, pentru că scriitorii aceștia știu pe de rost anumite formule, ca medicul care nici nu încearcă de loc boala pacientului, ci scoate cartea de rețete din buzunar și scrie rețeta lui, fericit încă pacientul dacă n'a nemerit rețeta pentru boala de alături..

S'a trecut deci dela regimul fanariot al Statului tiran veghetor la regimul regulatorului anonim fără răspundere.

Iar comerțul s'a mecanisat, supus conducătorilor acestora anonimi. Nu știm ce este azi și nici ce va fi mâne, nu știm care e viitorul cutărui comerț, nu știm drumul, care totdeauna e unul singur, și, dacă te-ai abătut la dreapta sau la stânga, te pierzi cu desăvârșire.

Atunci, responsabilitatea risipindu-se asupra acestor grupe, ce a făcut Statul?

În loc să zică: eu am abdicat, restituie puterile primite; el le păstrează fără a le putea exercita.

Statul, dacă nu poate să conducă, trebuie să spuie: să restabilim societatea! Mânile strânse ale Statului trebuiesc desfăcute. Ca în jocul de copii în care strângi pumnii și unul și altul caută să ți-i desfacă, așa trebuie să facem și cu Statul neputincios, căci ceiace ce nu poți face, lasă-l în mâna aceluia care pot s'o facă, fiindcă au și interes s'o facă și au și răspundere.

Mai adaug un lucru :

Intr'o afacere, v'ați adresat unei Case. Ați prețuit Casa cutare; aceasta înseamnă că este cutare care conduce această casă, dar este și un Consiliu de administrație, care conduce Casa și aveți încredere în el. Dacă ar muri însă șeful acelei Case, din Consiliu va veni un altul. Nimeni nu s'a gândit să sprijine un singur om; moartea unui director nu înseamnă că fiecare să alerge să-și retragă depozitele. De sigur că nu! Pentru că știe că sunt și alți oameni interesați, cari vor găsi un alt director capabil să conducă înainte afacerile. Dar, vă rog, Statul e în aceeași situație? D-ta ai afaceri cu Statul român, dar Statul român este disputat între partide, ca toate Statele constituționale. D-ta te-ai învoit cu cutare? Intr'un moment dat, cutare nu-i place altuia și acesta se ia la luptă cu acel cu care te înțelegeși d-ta și-l înlocuește, punându-ți înainte alt om, cu alte concepții.

Ce mai rămâne din legătura pe care ai făcut-o? Nu mai este nici același om, nici aceeași concepție. Ai făcut un angajament cu guvernul francez? D-ta n'ai făcut-o cu d. Poincaré, ci știi un lucru că, în afară de o revoluție comunistă, dacă vine în urma lui Poincaré d. Herriot, în ce privește liniile hotărâtoare, d-sa va merge pe aceeași linie pe care a

mers și d. Poincaré. Să zicem că vin socialiștii la putere, stânga cu d. Léon Blum; d-lui are părerile d-sale, dar, când d. Blum ar ajunge la guvern în locul d-lui Poincaré, ar face în domeniile esențiale același lucru pe care-l făcea și d. Poincaré.

Fiindcă te poți juca oricât cu d-ta: nimeni nu te poate împiedeca. Oricine are dreptul să se sinucidă economic, personal, dar, când d-ta te joci cu viața întregă a unui Stat, ești un nebun sau un criminal.

Și aceasta este adevărat atâta vreme cât n'ai a face cu garanțiile personale ale unui om sau cu un instinct politic așa de desvoltat cum este în Statele de Apus, care face că, supt nume deosebite și figuri deosebite, este de fapt același Stat. Nu supt masca Statului să fie interesele de partid sau interese personale, ci subt masca omului de partid, când o dai într'o parte, să recunoști figura maiestră, eternă a Statului. Când se va petrece aceasta aici, atunci, vom veni noi cu toții și ne vom închina în fața Statului, vom spune: da, ceia ce facem cu mintea noastră este prea puțin față de ceia ce faci d-ta cu mintea d-tale în care se păstrează instinctul generațiilor succesive.

Dar, atâta vreme cât avem a face cu fantoma Statului, reclamăm cu toții autonomia noastră. O reclamăm în toate domeniile. Iată eu sunt profesor în învățământul superior, și merg în anumite ceasuri de fac lecțiuni, fac seminar. Dar, dacă mă întrebă cineva: „crezi în ceia ce faci?” Fără cea mai mică șovăire spun: „În forma actuală a învățământului, eu nu cred în folosul a ceia ce faci”. Și atunci lucrez și alături.

Aș vrea să am acolo la Vălenii-de-Munte puțința să adăpostesc nu treizeci de fete, ci trei sute, și alături să întemeiez un așezământ de acelaș fel și

pentru băeți, ca să le opun monumentul creat de Stat, din care se pot culege pietrele pentru Oradea Mare.

Aș vrea să pot întemeia un mare învățământ liber, autonom în care să se manifeste toate curentele sănătoase ale societății românești.

Libertate și inițiativă... Nu le putem cere dela Stat. Acum câțva timp, nu este mult de atunci, vre-o trei ani, un ministru de finanțe, acela care este și acum, făgăduise pentru Institutul de bizantinologie, care e o datorie de onoare pentru noi, patru milioane, care din necesități bugetare nu s'au putut da și Institutul nu funcționează, de și în lege există. Deunăzi am avut o întâlnire cu d-lui. Iam atras atenția că Parlamentul a votat o instituție care nu există. Mi-a spus că nu-i place un institut care funcționează cu autonomie; să-l legăm cu Universitatea! — Mai bine nu-l facem: așteptăm vremea când îl vom putea face nelegat de Stat și de interesele care lucrează cu Statul. Acum, se vorbește de cultura sprijinită de Ministeriul Instrucției; dacă e vorba să se facă birocratic, funcționăresc, mai bine s'o lăsăm în pace; să ne facem că n'am priceput.

Și atunci concluziile, pe care nu le așteptați cu nerăbdare, fiindcă le ghiciți, în domeniul comerțului.

În Germania de câțva vreme, — eu n'am vizitat din nou Germania, dar sunt informat asupra lucrurilor cari se petrec acolo, — în această Germanie complet refăcută, — și fiindcă n'a fost ocupată, — în această țară care lucrează de zor și câștigă admirație prin această minunată operă de refacere națională, este un „Parlament“ mult mai bun decât acela pe care îl cunoaștem. Alături de Parlamentul amorf al votului pe cap, plin sau sec,

este un Parlament economic, și acest Parlament economic reprezintă deosebitele organizații economice. Se discută acolo serios și competent cu d-nii din Parlamentul politic, cari au poate atâta minte ca să se orienteze, în ce privește măsurile pe cari le iau, după ce se petrece în Adunarea camenilor competiți.

Nenorocirea Parlamentelor este aceea că oamenii cari se aleg acolo se aleg fără nici un gând la profesiunea lor. În întreaga țară nu se gândește cineva că Parlamentul trebuie să fie adunarea, reprezentanța legitimă a tuturor intereselor reale care se găsesc în țară. Senatul italian este alcătuit din membri pe viață cari reprezintă cele mai mari notorietăți în toate domeniile vieții naționale. Nu se poate înlătura Camera din cauza prejudecății votului universal, dar Senatul în forma aceasta este un corectiv.

Dar, pentru a avea măcar acea autonomie care nu strică Statului, în comerțul românesc, pentru ca acest comerț să hotărască el interesele lui întru cât concordă, firește, cu interesele societății, trebuie să faceți un lucru la care nu s'a gândit în de ajuns până acum. Organizarea în orice colț de țară a unui „Sfat al negustorilor“ adevărați, și războiul început contra falșilor negustori, contra bancherilor exploatare și contra politicianismului care stă la spatele tuturor. (Alause prelungite. Ovațiuni).
